

เติมความรู้

สมพร อภิวิลาณนท์

บนเส้นทาง โซ่อุปทาน

นอกจากแรงกดดันจากปัญหาความยากจนและความพยายามที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นซึ่งเป็นเรื่องปัจจัยภายในของชาวนาแล้ว ปัจจัยภายนอกที่เป็นแรงกดดันที่สำคัญต่อชีวิตของชาวนาไทยในอีกด้านหนึ่ง คงจะหลีกเลี่ยงไม่ได้พ้นจากก้าวเข้าสู่นโยบายการค้าเสรีตามข้อตกลงขององค์การการค้าโลก ตลอดจนการก้าวเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนของกลุ่มประเทศอาเซียน ซึ่งมีประเทศไทย

เป็นหนึ่งในประเทศสมาชิกอยู่ด้วย ทั้งนี้ในภาคไร่นาของการเกษตรไทยแรงกดดันดังกล่าวได้ทำให้วิถีชีวิตในไร่นาแบบเดิมๆ ของเกษตรกรที่อาศัยพึ่งพิงกับทรัพยากรในครัวเรือนเป็นปัจจัยหลักในกระบวนการผลิตและเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือน กำลังถูกกดดันปรับเปลี่ยนไปสู่มิติของการผลิตในเชิงของหน่วยธุรกิจฟาร์มที่มีความเกี่ยวโยงอย่างสำคัญกับเรื่องของการขาดทุน

และกำไร อันเป็นกิจกรรมที่จะต้องเชื่อมโยงกับกลไกตลาดในระดับต่างๆ รวมถึงกลไกการจัดการความรู้และความสามารถในไร่นาของชาวนาเอง ชาวนาในวันนี้แม้จะต้องเดินหน้าต่อไป แต่จะมีกระบวนการอย่างไรที่จะสร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงบนเส้นทางอุปทาน¹ของสินค้าข้าวที่ผลิตได้ให้เกิดขึ้นอย่างมั่นคงและเป็นธรรม

วิถีชีวิตชาวนา

¹ โซ่อุปทาน ในที่นี้หมายถึงการแสดงความเชื่อมโยงตั้งแต่ต้นน้ำหรือชาวนา ไปจนถึงปลายน้ำหรือผู้บริโภคข้าว ซึ่งจะแสดงถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้น ความสัมพันธ์/การตอบโต้ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องตลอดสาย

ปัญหาความแห้งแล้ง

วิถีชีวิตชาวนากับความสัมพันธ์เชื่อมโยงบนเส้นทางโซ่อุปทาน

ชาวนาไทยนับเป็นหนึ่งในหน่วยการผลิตที่สำคัญของภาคการเกษตร ส่วนใหญ่แล้วชาวนาไทยจะมีเนื้อที่ถือครองขนาดเล็ก การปลูกข้าวของชาวนาในอดีตนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเป็นแหล่งอาหารอันมั่นคง

ของครัวเรือน ชาวนาในยุคก่อนจะทะนุถนอมสร้างความประณีตในกระบวนการทำนา นับตั้งแต่กิจกรรมการเตรียมดินไปจนถึงการเก็บเกี่ยว รวมถึงการใช้หลักของการพึ่งพาปัจจัยในครัวเรือนพร้อมกับการพึ่งพิงทุนทางสังคมของท้องถิ่น เช่น การลงแขกเก็บเกี่ยวและการนวดข้าว เป็นต้น ทำให้เป็นวัฒนธรรมชนบท

ที่มีคุณค่าผู้ร้อยโยงชุมชนเป็นความสัมพันธ์ของชุมชนและระหว่างชุมชนเข้าด้วยกัน

ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ก็จะได้รับการทะนุถนอมอย่างดีเพื่อให้ข้าวมีความชื้นต่ำ เมื่อนำไปเก็บไว้ในยุ้งฉางแล้ว จะไม่เสียหาย มีคุณภาพที่ดีและมีคุณค่ากับครัวเรือน เมื่อถึงเวลานำไปใช้บริโภคหรือนำออกขาย อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิถีการทำงานไปสู่การเป็นธุรกิจฟาร์มอย่างเช่นในปัจจุบัน นอกจากจะทำให้ความประณีตในการผลิตข้าวของชาวนาต้องถดถอยลงแล้ว กิจกรรมการผลิต เช่น การเตรียมดินก็จะเป็นลักษณะแบบรีบเร่ง ทั้งนี้ เพื่อให้ร่นระยะเวลาปลูกถึงเก็บเกี่ยวให้น้อยลง แล้วจะได้ปลูกข้าวครั้งที่สองได้เร็วขึ้น และถ้าเก็บเกี่ยวได้เร็วก็จะเร่งระดมการปลูกครั้งที่สามตามมาอีก ในด้านการเก็บเกี่ยวก็จะใช้รถเก็บเกี่ยวแทนแรงงานคนเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จก็รีบเร่งนำไปขายทันที เพราะข้าวมีความชื้นสูงเก็บไว้ไม่ได้ดูเสมือนกับว่าผลผลิตข้าวที่เก็บเกี่ยวได้เป็นของไม่ดี ต้องรีบจัดการให้พ้นตัวเอง ทำให้คุณค่าของสินค้าข้าวกำลังจะขาดหายไป

การปลูกข้าวหลายครั้งในรอบปีดูจะเป็นทางเลือกที่ชาวนาในพื้นที่ชลประทานถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย โดยหวังเพื่อการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน แต่การปลูกข้าวหลายครั้งในรอบปีก็ส่งผลให้ของขอมอดมสมบูรณ์ของธาตุอาหารในดินลดลง ชาวนาต้องใช้จ่ายมากขึ้น มีโรคและแมลงศัตรูพืชก็ระบาดมากขึ้น ทำให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นไปจากเดิม การขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการไร่นานับว่าเป็นประเด็นสำคัญที่มีการกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ การขาดความรู้ความเข้าใจดังกล่าวทำให้เกิดการสูญเสียเปล่าในกระบวนการผลิต เพราะนำไปสู่การใช้ทั้งปุ๋ยและสารกำจัดศัตรูพืชเกินความจำเป็น และมีผลต่อการเพิ่มขึ้นของต้นทุนการผลิต สุขภาพที่อ่อนแอของเกษตรกรจากการ

2 อาทิเช่น แป้งข้าวเจ้า/เหนียวเส้นก๋วยเตี๋ยว/หมี่แผ่นแป้ง ขนมประเภททองกรอบ ผลิตภัณฑ์กึ่งสำเร็จรูป (โจ๊ก/ข้าวต้ม) อาหารเด็กอ่อน

ใช้สารเคมี ตลอดจนการสร้างมลภาวะให้กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

การขาดแคลนเงินทุนของชาวนานับเป็นอีกปัญหาหนึ่ง ที่ทำให้ชาวนาต้องไปกู้หนี้ยืมสินจากเอกชนหรือพ่อค้าคนกลาง เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดหาปัจจัยการผลิตเพื่อการเพาะปลูก ความไม่สมบูรณ์ของตลาดเงินทุนในอดีตนับว่าได้เป็นช่องทางที่สำคัญที่ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมและการเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางในช่องทางการตลาดต่อเกษตรกรในรูปแบบต่างๆ เกษตรกรเองก็ขาดอำนาจในการต่อรองทั้งในตลาดปัจจัยการผลิตและตลาดผลผลิต เช่น การขายปุ๋ยบวกดอกเบี้ยในราคาแพงหรือการบังคับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรในราคาต่ำ รวมถึงการคิดดอกเบี้ยเงินกู้ยืมในอัตราสูง อย่างไรก็ตาม

หลังจากการจัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สถาบันทางการเงินแห่งนี้ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่ให้สินเชื่อแก่เกษตรกรและลดบทบาทการให้สินเชื่อของผู้ให้กู้เอกชนในช่วงตลอดกว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา

ดูเหมือนว่า การเปลี่ยนแปลงในไร่นาและวิธีการผลิตข้าวช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ในด้านหนึ่ง มีผลต่อการขยายตัวของผลผลิตข้าวของไทยจากที่เคยมีปริมาณผลผลิตประมาณ 15 ล้านตันและมีการส่งออกเพียงร้อยละ 10 ของปริมาณผลผลิต ไปสู่การขยายฐานการผลิตที่มีผลผลิตข้าวปีละไม่ต่ำกว่า 30 ล้านตันและครึ่งหนึ่งของผลผลิตได้ส่งเป็นสินค้าออกการเกษตรที่สำคัญของประเทศ ปริมาณผลผลิตที่ขยายตัวได้ก้าว

ไปพร้อมๆกับการขยายตัวของช่องทางการกระจายและความสัมพันธ์ทางการตลาดและโครงสร้างการตลาดข้าวเปลือก ในแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญๆ เช่น ท่าข้าว ตลาดกลาง โรงสี พ่อค้าผู้รวบรวมในท้องถิ่น เป็นต้น แต่ในอีกด้านหนึ่ง การขยายตัวของการผลิตข้าวได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวนาและสถานะแวดล้อมตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการถดถอยลงของแหล่งอาหารปลอดภัยตามธรรมชาติที่เคยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์

เส้นทางโซ่อุปทานของสินค้าข้าว

สินค้าข้าวเป็นผลิตผลเกษตรที่ค่อนข้างเป็นฤดูกาล โดยทั่วไปในฤดูนาปีจะเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกในระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ขึ้นอยู่กับลักษณะนิเวศวิทยาของแต่ละภูมิภาค จึงเห็นได้ว่าช่วงเก็บเกี่ยวข้าวนาปีในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเก็บเกี่ยวข้าวได้เร็วกว่าการเก็บเกี่ยวข้าวในภาคกลาง การเก็บเกี่ยวข้าวในฤดูนาปรังจะเริ่มจากเดือนมีนาคมจนถึงเดือนสิงหาคม เพราะการปลูกข้าวนาปรังในภาคกลางขึ้นอยู่กับการเก็บเกี่ยวในฤดูนาปีว่าสามารถเก็บเกี่ยวได้เร็วหรือช้า ผลผลิตข้าวเปลือกเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะถูกกระจายสู่ตลาดทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับภูมิภาค แล้วจึงเข้าสู่กิจกรรมการแปรรูปเป็นข้าวสารโดยโรงสีข้าว เพื่อกระจายต่อไปยังผู้บริโภคและผู้ส่งออก ในระบบการตลาดข้าวจึงประกอบด้วยตลาดข้าวเปลือกและตลาดข้าวสาร ในตลาดข้าวเปลือกผู้มีบทบาทเกี่ยวข้อง ได้แก่ ชาวนาผู้ผลิต ตัวแทนพ่อค้าในท้องถิ่น พ่อค้าผู้รวบรวมในระดับต่างๆ สถาบันเกษตรกร ท่าข้าว/ตลาดกลางข้าวเปลือก และโรงสี ในตลาดข้าวสารผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ โรงสี หยง พ่อค้าขายส่งและปลีก ผู้ส่งออก และผู้บริโภค ตลอดจนหน่วยงานสนับสนุนต่างๆ

เส้นทางโซ่อุปทานของสินค้าข้าว

ความเชื่อมโยงของโซ่อุปทานสินค้าข้าว

จากภาพ แสดงให้เห็นถึงผู้เกี่ยวข้อง อยู่มากมายในช่องทางการกระจายของสินค้า ข้าวไทย ซึ่งเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำ คือ ขาวนา จนกระทั่งปลายน้ำ คือ ผู้บริโภค มีการแปรรูป จากข้าวเปลือก ข้าวสาร อาหาร และรวมถึงผลิตภัณฑ์อื่นๆ ที่ตอบสนองความต้องการ ผู้บริโภคที่หลากหลายและสามารถเพิ่มมูลค่า ของสินค้า นอกจากนี้ในห่วงโซ่อุปทานของข้าว ไทยนั้นยังมีหน่วยงานที่สนับสนุนผู้เกี่ยวข้องทุก ฝ่ายโดยตลอดตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ซึ่ง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนี้ ได้แก่ หน่วยงานภาค รัฐ รัฐวิสาหกิจ รวมถึงสมาคมและหน่วยวิจัย ต่างๆ เช่น สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมส่งเสริม การเกษตร กรมการค้าภายใน กรมการค้า ต่างประเทศ และองค์การคลังสินค้า (อคส.) กระทรวงพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตร

และสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) องค์การ ตลาดเพื่อเกษตรกร (อ.ต.ก.) กรมการค้า สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ(วช) สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (สวก.) สถาบันวิจัยหรือศูนย์วิจัยเกี่ยวกับเรื่อง ข้าว ของมหาวิทยาลัยต่างๆ เป็นต้น

หากย้อนมองภาพในอดีต จะเห็น ว่าขาวนาในภาคกลางเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต แล้วจะขายข้าวผ่านพ่อค้าท้องถิ่นเป็นสำคัญ จากนั้นจะมีช่องทางการกระจายผ่านพ่อค้า ในระดับต่างๆ ผ่านโรงสีในท้องถิ่นแล้วไปสู่ โรงสีในตลาดรวมข้าวเพื่อสีเป็นข้าวสาร ใน ขั้นตอนแปรรูปข้าวดังกล่าวเป็นการสิ้นสุด กระบวนการของตลาดข้าวเปลือกและเมื่อ โรงสีแปรรูปเป็นข้าวสารแล้วจะมีกลไกของ

ตลาดข้าวสารเพื่อกระจายผลผลิตข้าวไปยัง ผู้บริโภคภายในประเทศโดยผ่านทางตลาด ขายเป็นและตลาดขายปลีก สำหรับผู้บริโภค ในชนบทจะมีทั้งที่ผ่านกลไกตลาดข้าวสาร และมีทั้งที่จ้างโรงสีขนาดเล็กเป็นผู้จัดสีเป็น ข้าวสาร นอกจากนี้ยังมีเกษตรกรขนาดเล็ก ที่แปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเองเพื่อการ บริโภคในครอบครัวโดยใช้เครื่องมือพื้นบ้าน ในส่วนของข้าวสารที่ส่งออกจะมีการกระจาย จากโรงสีพ่อค้าส่งออกหรือกระจายผ่านพ่อค้า คนกลางก่อนส่งต่อไปยังผู้ส่งออกอีกทอดหนึ่ง

ในช่วงยุคของการปฏิวัติเขียว ได้เกิดการขยายตัวของ การเพาะปลูกข้าวพันธุ์ ไม่ไวแสงมากขึ้น และมีการปลูกข้าวมากกว่า หนึ่งครั้งในรอบปีในพื้นที่ที่มีการชลประทาน การกระจายข้าวเปลือกของเกษตรกรก็ยิ่ง อาศัยกลไกของพ่อค้าท้องถิ่นทั้งนี้เพราะ เกษตรกรที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ขนาดเล็ก และมีจำนวนไม่น้อยที่อยู่ห่างไกล จากตลาด เนื่องจากค่าขนส่งที่สูงจากฟาร์ม มาสู่ตลาดจะทำให้ขาวนาเลือกขายผลผลิต ให้กับพ่อค้าท้องถิ่นหรือประมาณราวครึ่ง หนึ่งของขาวนาทั้งหมด รองลงมาได้แก่การ ขายผลผลิตผ่านระบบพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่น ขายเป็นตลาดกลางข้าวเปลือก และขาย ผ่านสถาบันเกษตรกรซึ่งส่วนใหญ่จะอาศัย กระบวนการสหกรณ์การเกษตรในแต่ละพื้นที่ ที่มีบริการของสหกรณ์ในรูปของการรับ ซื้อข้าวเปลือกและการแปรรูปข้าวเปลือก ต่อจากนั้นผลผลิตข้าวเปลือกจะถูกส่งผ่าน ไปยังโรงสีเพื่อการแปรรูปเป็นการสิ้นสุดกลไกของ ตลาดข้าวเปลือก เมื่อโรงสีแปรรูปเป็นข้าวสาร แล้วส่วนหนึ่งจะส่งผ่านไปยังพ่อค้าส่งเพื่อส่งให้ กับผู้ค้าปลีกเพื่อจำหน่ายให้ผู้ บริโภค และอีก ส่วนหนึ่งจะส่งผ่านนายหน้าในกรุงเทพฯ เพื่อ ส่งให้ผู้ส่งออกและมีบางส่วนที่โรงสีส่งให้ผู้ส่ง

2 อาทิเช่น แป้งข้าวเจ้า/เหนียวเส้นก๋วยเตี๋ยว/หมีแผ่นแป้ง ขนมประเภททองกรอบ ผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป (โจ๊ก/ข้าวต้ม) อาหารเด็กอ่อน ผลิตภัณฑ์หมักดอง (ข้าวหมาก) เครื่องดื่ม (ไวท์ข้าว ชาข้าว น้านมข้าว) ขนมคุกกี้ และผลิตภัณฑ์ที่ใช้แป้งข้าวทดแทนส่วนผสมอื่น ส่วนผลิตภัณฑ์เพื่อผู้บริโภค อาทิเช่น สบู่ ครีมนำรุงผิว เครื่องสำอางตลอด จนผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผลพลอยได้จากข้าว เช่น รำข้าว แกลบ ฟางข้าว เป็นต้น (ที่มา: องค์ความรู้เรื่องข้าว โดยสำนักวิจัยข้าว กรมการค้าข้าว <http://www.brrd.in.th/>)

ออกโดยตรง ประมาณครึ่งหนึ่งของข้าวสารที่ผลิตได้จะใช้บริโภคและอุตสาหกรรมแปรรูปภายในประเทศและอีกครึ่งหนึ่งส่งเป็นสินค้าออกไปยังตลาดต่างประเทศ

สมพร อิศวิลานนท์³ได้รายงานว่าการช่องทางการกระจายของสินค้าข้าวจากชาวนาสู่โรงสีนั้นพบว่ามีเปลี่ยนแปลงไปมาก ซึ่งพอจะสรุปให้เห็นประเด็นของการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ได้ดังนี้คือ

1. ชาวนามีทางเลือกในช่องทางการกระจายข้าวเปลือกได้มากขึ้นกว่าเดิมจากการที่ต้องพึ่งพาพ่อค้าในระดับท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญ ไปสู่ช่องทางทางการตลาดใหม่ๆ เช่น การขายข้าวผ่านตลาดกลาง เป็นต้น

2. ผู้ทำหน้าที่เป็นคนกลางทางการตลาดถูกทอนให้สั้นลง เพราะการคมนาคมขนส่งสะดวกขึ้น ทำให้การส่งผ่านข้าวเปลือกที่กระจายออกมาจากชาวนามีการส่งผ่านไปสู่อุปสงค์ปลายทางสั้นขึ้น คือ ไปสู่กิจกรรมการสีข้าว ทำให้ลดทอนส่วนเหลือมทางการตลาดของผู้ที่ทำหน้าที่ทางการตลาดในบางส่วนลงไป เช่น การตัดทอนระหว่างชาวนากับพ่อค้าท้องถิ่นในกรณีที่ชาวนานำผลผลิตไปขายยังตลาดกลางข้าวเปลือก เป็นต้น

3. ความเข้มแข็งของระบบสหกรณ์การเกษตรและการเพิ่มบทบาททางธุรกิจมีผลให้สหกรณ์การเกษตรนอกจากจะทำหน้าที่ในการเป็นแหล่งสินเชื่อและการอำนวยความสะดวกในการจัดหาปัจจัยการผลิตให้แก่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกแล้ว ยังได้เข้ามามีบทบาทในการทำหน้าที่ทางการตลาด เช่น การจัดทำธุรกรรมเกี่ยวกับการค้าข้าวเปลือกในรูปแบบของตลาดกลางซึ่งเรียกว่าสหกรณ์ตลาดกลางข้าวเปลือกของแต่ละชุมชน เข้ามามีบทบาทในการทำธุรกรรมในการสีข้าวและการเก็บรวบรวมข้าวเปลือก การเป็นแหล่งกระจายสินค้าข้าว

บทบาทดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการกระจายข้าวเปลือกจากชาวนา โดยเฉพาะชาวนาที่เป็นสมาชิกของสหกรณ์ในอีกรูปแบบหนึ่ง

4. การมีตลาดกลางและท่าข้าว ทำให้เกิดภาวะการแข่งขันมากขึ้นต่อกลไกของตลาดและราคา รูปแบบของการกำหนดราคาที่เคยอาศัยการกำหนดราคาของพ่อค้าท้องถิ่นหรือ

โรงสีที่ไปรับซื้อจากเกษตรกรโดยไม่มีราคาอ้างอิงไปสู่รูปแบบของการให้บริการสถานที่ซื้อขายพร้อมกับการอำนวยความสะดวกให้กับผู้ซื้อและผู้ขายได้พบกันและต่อรองราคากันเกิดความเป็นอิสระในการซื้อขายและการกำหนดราคามากขึ้นกว่าเดิม

ชาวนาและแหล่งจำหน่ายข้าวเปลือกของชาวนา

³ อูทิศ นาคสวัสดิ์ (2507) ภาวะหนี้สินของชาวนาและการค้าข้าวในภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ. 2500-2501 กองเศรษฐกิจ สำนักปลัดกระทรวงเกษตร

⁴ การเผยแพร่ข้าวพันธุ์ใหม่ไผ่แสงนับตั้งแต่ปี 2512 เป็นต้นมากล่าวได้ว่าเป็นยุคเริ่มต้นของการปฏิบัติเขียวในประเทศไทย

⁵ หน่วยธุรกิจการเกษตร (2540) สินค้ายุทธศาสตร์: กรณีของข้าว ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สมพร อิศวิลานนท์ (2553) ข้าวไทย: การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการผลิตและช่องทางการกระจาย สถาบันคลังสมองของชาติ

5. สินค้าข้าวเปลือกได้มีความแตกต่างในคุณภาพมากขึ้น กล่าวคือเดิมจะมีข้าวเฉพาะพันธุ์ไวต่อช่วงแสงที่มีการเก็บเกี่ยวและเข้าสู่ตลาดเป็นฤดูกาล ในปัจจุบันได้มีทั้งพันธุ์ไวต่อช่วงแสงซึ่งจัดเป็นข้าวที่มีคุณภาพและเป็นที่ยอมรับในการบริโภค และพันธุ์ไม่วิโตช่วงแสงที่ส่วนใหญ่ปลูกในเขตชลประทาน โดยแหล่งใหญ่จะอยู่ในภาคกลางและภาคเหนือตอนล่าง การที่ข้าวในกลุ่มนี้มีการเก็บเกี่ยวที่ไม่เป็นฤดูกาลอุปทานของข้าวที่เข้าสู่ตลาดจะมีตลอดเวลา มีความชื้นสูงเนื่องจากใช้รถเกี่ยว ชาวนาจะขายข้าวในกลุ่มนี้ทันทีหลังการเก็บเกี่ยว

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่รัฐบาล⁷ ได้มีนโยบายยกระดับราคาจำนำให้สูงกว่าระดับราคาตลาดอย่างมากพร้อมๆ กับการรับจำนำข้าวแบบไม่จำกัดจำนวนในรูปของการรับจำนำใบประทวนสินค้าข้าวเปลือก นโยบายดังกล่าวได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในช่องทางการกระจายข้าวเปลือกและวิธีการตลาดได้เปลี่ยนแปลงไปในอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งจะไม่ขอกกล่าวในที่นี้

ผู้มืบทบาทในโซ่อุปทานข้าว

การเรียนรู้ถึงผู้มืบทบาทต่างๆในโซ่อุปทานสินค้าข้าว เป็นอีกมิติหนึ่งในการสร้างความเข้าใจของการทำงานที่สำคัญในช่องทางการส่งผ่านสินค้าข้าวจากผู้ประกอบการต้นน้ำ ไปสู่ผู้ประกอบการกลางน้ำ และปลายน้ำ ทั้งนี้พบว่ามีกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับการกระจายข้าวเปลือกและข้าวสารที่สำคัญๆ จำแนกได้ดังนี้

ชาวนาและแหล่งจำหน่ายข้าวเปลือกของชาวนา

ชาวนาเป็นผู้ประกอบการต้นน้ำในห่วงโซ่อุปทาน ชาวนาส่วนใหญ่มีขนาดเนื้อที่ถือ

ครองไม่มากนักประมาณว่าร้อยละ 56 ของครัวเรือนชาวนามีเนื้อที่ถือครองน้อยกว่า 20 ไร่⁸ อีกทั้งพื้นที่เพาะ ปลูกข้าวของชาวนาส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่นาฉน ทำให้ผลผลิตข้าวโดยเฉลี่ยต่อไร่ของไทยอยู่ในระดับต่ำ การเป็นชาวนาขนาดเล็กทำให้มีข้อจำกัดในอำนาจต่อรองในการขายข้าวกับพ่อค้าคนกลาง และเป็นผลให้พ่อค้าผู้รวบรวมในพื้นที่และโรงสีเป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการกำหนดราคาเกษตรกรจำนวนไม่น้อยที่ขาดอิสระในการขายและไม่ได้รับความเป็นธรรมในช่องทางของการขายผลผลิต

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมาจากการแทรกแซงราคาข้าวของนโยบายจากภาครัฐที่ยกระดับราคาข้าวให้สูงขึ้นนั้นก็เป็นแรงกระตุ้นให้ชาวนาหันมาปลูกข้าวมากขึ้นโดยเฉพาะข้าวอายุสั้น ละเลยที่จะผลิตข้าวคุณภาพดีอีกทั้งมีแนวโน้มที่จะขายข้าวสดหรือมีความชื้นสูงมากขึ้น

พ่อค้ารวบรวมในท้องถิ่นและพ่อค้าทำข้าว

ผู้ประกอบการกลางน้ำนั้นเริ่มต้นจากพ่อค้ารวบรวมในท้องถิ่นซึ่งประกอบด้วยผู้รวบรวมในหมู่บ้านและผู้รวบรวมภายนอกหมู่บ้าน โดยที่ผู้รวบรวมในหมู่บ้าน ได้แก่ นายหน้า พ่อค้าของชำ เจ้าของที่ดิน หรือชาวนาที่มีฐานะ ทั้งนี้ผู้รวบรวมจะรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อยแล้วจัดส่งให้โรงสีหรือให้กับพ่อค้าผู้รวบรวมนอกหมู่บ้าน ทั้งนี้ขึ้นกับค่าขนส่งและการอยู่ใกล้หรือไกลแหล่งรวมข้าวเปลือกของพ่อค้า ในบางรายที่พ่อค้ามีโรงเก็บข้าวเปลือกมักจะทำการค้าแบบเก็งกำไร รายได้ของพ่อค้าประเภทนี้ประกอบด้วยค่าขนส่งและกำไรจากเก็งราคาในการซื้อขายข้าวเปลือก ส่วนผู้รวบรวมนอกหมู่บ้านส่วนมากประกอบด้วยพ่อค้าคนกลางในระดับอำเภอ

หรือในระดับจังหวัด พ่อค้าในกลุ่มนี้มักจะมีขนาดธุรกิจใหญ่กว่าผู้รวบรวมในหมู่บ้าน เมื่อรวบรวมข้าวได้แล้วจะขายข้าวเปลือกต่อให้กับโรงสีหรือนำไปขายในตลาดกลางข้าวเปลือกและบางรายอาจทำธุรกิจโรงสีด้วย อย่างไรก็ตาม ประเภทของพ่อค้าข้าวเปลือกในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาการของตลาดข้าวเปลือกที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสภาพการตลาดข้าวเปลือกในอดีตและมีจำนวนลดลงอย่างมาก เนื่องจากนโยบายรับจำนำข้าวทุกเมล็ดในระดับราคาสูงกว่าราคาตลาดอย่างมากที่ได้ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน (ปี 2555) ทำให้เกษตรกรนำข้าวส่งมายังโรงสีโดยตรง เพื่อขอรับใบประทวนสินค้าข้าวที่นำมาเข้าโครงการรับจำนำข้าวเปลือก และทำเอกสารเพื่อขอรับเงินจาก ธ.ก.ส. ต่อไป

ตลาดกลางข้าวเปลือก

ผู้ประกอบการตลาดกลางข้าวเปลือกเป็นอีกกลุ่มหนึ่งของผู้ประกอบการกลางน้ำ ตลาดกลางข้าวเปลือกเป็นแหล่งที่ผู้ซื้อผู้ขายสามารถนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันอย่างสะดวกในช่วงปลายทศวรรษ 2500 ได้มีกิจกรรมตลาดกลางสินค้าข้าวเกิดขึ้นในแหล่งรวมข้าวที่สำคัญ เช่นที่อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ หลังจากนั้นกิจกรรมทำข้าวเริ่มมีการขยายตัวออกไปในแหล่งค้าข้าวต่างๆทั้งในภาคเหนือตอนล่างและภาคกลางตอนบน ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 6 (2530-2534) ได้มีการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาในระบบตลาดกลางสินค้าเกษตร ทำให้กระทรวงพาณิชย์ โดยกรมการค้าภายใน ได้เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมตลาดกลางสินค้าเกษตรและทำข้าว

ในช่วงทศวรรษ 2530 จำนวนตลาดกลางได้ขยายตัวอย่างมากไปพร้อมๆกับการมีบทบาทที่สำคัญในการเป็นแหล่งซื้อขายข้าว

⁷ เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2554 รัฐบาลได้เริ่มโครงการรับจำนำข้าวเปลือกฤดูนาปี 2554/55 โดยประกาศราคาจำนำข้าวเจ้า ระดับความชื้น 15% ที่ ราคาตันละ 15,000 บาท ส่วนข้าวขาวดอกมะลิ 105 และ กข 15 ความชื้น 15% ที่ราคาตันละ 20,000 บาทพร้อมกับการรับจำนำโดยไม่จำกัดจำนวนข้าวเปลือก

⁸ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2551) โครงการสำรวจข้อมูลภาวะเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือนและแรงงานเกษตร ปีเพาะปลูก 2549/50

เปลือกตลาดกลางข้าวเปลือกมีทั้งตลาดในระดับอำเภอหรือในระดับจังหวัด ทำให้ชาวนามีทางเลือกในการกระจายผลผลิตข้าวเปลือกที่มีราคาที่ยุติธรรมมากขึ้น เพราะกิจกรรมในตลาดกลางจะมีผู้ขายและผู้ซื้อเป็นจำนวนมาก ทำให้การซื้อขายมีการแข่งขันสูง ผลผลิตข้าวที่นำมาซื้อขายในตลาดจะมีความแตกต่างกันทั้งชนิดพันธุ์ คุณภาพข้าว เปอร์เซ็นต์ความชื้นจากการดำเนินการซื้อขายในตลาดมีผลผลักดันให้ชาวนามีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ปลูก

ให้มีคุณภาพตามความต้องการของตลาดมากขึ้น⁹ พบว่าประมาณร้อยละ 44.2 ของปริมาณผลผลิตข้าวเปลือกในปี 2539 โดยส่วนหนึ่งหรือร้อยละ 23.8 เกษตรกรนำมาขายโดยตรงในตลาดกลางและอีกส่วนหนึ่งหรือร้อยละ 20.4 ผู้รวบรวมในท้องถิ่นนำมาจำหน่าย

บทบาทของผู้ประกอบการตลาดกลางจะเป็นผู้จัดหาสถานที่ให้สำหรับผู้ซื้อผู้ขายมาพบกันและตกลงซื้อขายข้าวเปลือกในราคาที่เป็น

เป็นที่ยอมรับทั้งสองฝ่าย โดยตลาดกลางเป็นผู้ให้ความสะดวกเพื่อบริการในการซื้อขาย การส่งมอบรับมอบ การชั่งน้ำหนัก และการจ่ายเงินค่าข้าวเปลือก เพื่อให้เป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรที่จะขายข้าวเปลือกได้ในราคาที่เหมาะสม การที่ชาวนานำข้าวเปลือกมาขายที่ตลาดกลาง เพราะ เครื่องชั่งได้มาตรฐานเป็นสิ่งสำคัญ รองลงมาได้แก่ ราคาที่ได้รับสูงสะดวกในการซื้อขาย ได้ราคายุติธรรม มีผู้มาซื้อจำนวนมากส่วนผู้ซื้อข้าวเปลือกในตลาดกลาง ประกอบด้วยพ่อค้าคนกลางประเภทต่างๆ เช่น พ่อค้ารวบรวมอิสระที่มาดำเนินการจัดซื้อเพื่อนำข้าวไปขายให้โรงสีในจังหวัดและ/หรือส่งไปยังจังหวัดอื่นๆ ตามที่โรงสีสั่งหรือตามความสามารถที่ตนเองจะติดต่อขายได้ ซึ่งอาจมีการกักเก็บหรือไม่มีการกักเก็บก็ได้ตามแต่ความสามารถและความพร้อมของพ่อค้าแต่ละราย ส่วนในกรณีที่ทำเนิการตามที่โรงสีสั่งจะเรียกว่า “ตัวแทนโรงสี” เมื่อรับซื้อข้าวเปลือกจากตลาดกลางได้ก็จะขนส่งนำไปส่งยังโรงสีต่อไป

เป็นที่น่าเสียดายว่าบทบาทของตลาดกลางข้าวเปลือกในปัจจุบันต้องเลิกกิจการกันไปเป็นส่วนใหญ่ อันเป็นผลจากนโยบายรับจำนำข้าวเปลือกในราคาสูงของรัฐทำให้ชาวนาจำเป็นต้องขนข้าวมาที่โรงสีเพื่อขอรับใบประทวน เป็นที่โต้เถียงกันถึงนโยบายดังกล่าวว่าได้ส่งผลต่อความไม่เป็นธรรมกับผู้ประกอบการตลาดกลางข้าวเปลือกและตลาดส่งออกข้าวสารอย่างมาก

สหกรณ์การเกษตร

สหกรณ์การเกษตรและกลุ่มเกษตรกรเป็นกลุ่มของผู้ประกอบการกลางนำ สหกรณ์การเกษตรรับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิกแล้วส่งไปจำหน่ายที่ตลาดกลางและโรงสีข้าวซึ่งแต่เดิมในอดีตระบบสหกรณ์ของไทยยังอยู่ในระหว่างการพัฒนาความเข้มแข็ง ทำให้

ตลาดกลางข้าวเปลือกที่รับซื้อข้าว

⁹ ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ (2540) อ้างแล้ว

สหกรณ์การเกษตร

ธุรกรรมที่เกี่ยวกับการค้าข้าวเปลือกที่เรียกว่า ธุรกิจขาย ยังไม่มีประสิทธิภาพในการดำเนินงาน สหกรณ์ส่วนใหญ่เป็นผู้ดำเนินงานด้านการให้สินเชื่อแก่ชาวนาและรวมถึงการจัด

จำหน่ายปัจจัยการผลิตในกลุ่มของสมาชิก สหกรณ์ สหกรณ์ที่มีบทบาทในการค้าข้าวด้วยนั้นจะอยู่ในแหล่งการผลิตข้าวสำคัญๆ เท่านั้น ซึ่งข้าวเปลือกที่รับซื้อในที่สุดจะถูก

ส่งไปจำหน่ายที่โรงสีหรือดำเนินการจัดสีเป็นข้าวสารเพื่อการจัดจำหน่ายให้กับผู้บริโภค

ในทศวรรษ 2530 สหกรณ์การเกษตรได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐให้ก่อสร้างยุ้งฉางเก็บข้าวเปลือกมากขึ้นและได้ปรับเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้ให้บริการการซื้อขายในรูปแบบของตลาดกลาง สมพร อิศวิลานนท์¹¹ รายงานว่าในปี 2544 ได้มีการจัดตั้งตลาดกลางภายใต้การควบคุมกำกับของกรมส่งเสริมสหกรณ์จำนวน 682 แห่ง กระจายอยู่ในแหล่งต่างๆ และมีมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองลงมาได้แก่ในภาคเหนือ ภาคกลางและภาคใต้ การทำธุรกิจของสหกรณ์การเกษตรจะทำธุรกิจกับสมาชิกของตนเอง โดยการรับซื้อข้าวจากสมาชิกแล้วส่วนหนึ่งสีเป็นข้าวสารเพื่อการจำหน่ายในท้องถิ่นและอีกส่วนหนึ่งเป็นการรวบรวมข้าวเปลือกเพื่อการส่งต่อไปยังตลาดเอกชนหรือโรงสีขนาดใหญ่ในพื้นที่

โรงสีข้าว

ผู้ประกอบการโรงสีข้าวจัดเป็นผู้ประกอบการทางการตลาดและผู้ประกอบการกลางน้ำที่ทำหน้าที่หลักในการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร โดยรับซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกร จากพ่อค้าผู้รวบรวมในระดับต่าง ๆ และรวมถึงการเข้ามาย่นำไปรวบรวมข้าวจากตลาดกลางข้าวเปลือก ศูนย์วิจัยเศรษฐกิจศาสตร์ประยุกต์¹² รายงานว่าขนาดการประกอบการของธุรกิจโรงสีที่แตกต่างกันจะดำเนินการต่างกันตามศักยภาพ ได้แก่ โรงสีขนาดเล็กซึ่งส่วนมากจะมีที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านจะมีกำลังการผลิตประมาณ 5-10 ตันข้าวเปลือกต่อวัน ซึ่งโรงสีขนาดเล็กในหมู่บ้านนับวันจะมีจำนวนน้อยลง เนื่องจากมีชาวนามาจ้างสีข้าวเปลือกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนมีน้อยลง เพราะตลาดค้าปลีกข้าวสารขยายตัวกว้างขึ้นและอำนวยความสะดวกได้อย่างทั่วถึง โรงสีขนาดเล็กนี้

¹⁰ สุณีพร ทวรรณกุล (2542) การวิเคราะห์ประสิทธิภาพการกำหนดราคาของตลาดกลางข้าวเปลือกในภูมิภาคของประเทศไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

¹¹ สมพร อิศวิลานนท์ (2553) อ้างแล้ว

¹² ศูนย์วิจัยเศรษฐกิจศาสตร์ประยุกต์ (2540) อ้างแล้ว

ไซโลเก็บข้าว

ธนาคารเพื่อการเกษตรและ
สหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

จะทำหน้าที่ในการให้บริการสีข้าวเพื่อแลก
กับรายได้จากปลายข้าว รำ และแกลบ

สำหรับผู้ประกอบการโรงสีขนาด
กลางและขนาดใหญ่จะทำหน้าที่ทางการตลาด
ในการแปรรูปข้าวเปลือกเพื่อขายเป็นข้าวสาร
แล้ว ยังทำหน้าที่การเก็บรักษาเพื่อเก็บกำไรใน
ราคาข้าวเปลือกและข้าวสาร ส่วนโรงสีขนาด
กลางมีกำลังการผลิตประมาณต่ำกว่า 80 ตัน
ข้าวเปลือกต่อวัน และโรงสีขนาดใหญ่มีกำลัง
การผลิตมากกว่า 80 ตันข้าวเปลือกต่อวัน โรง
สีเหล่านี้ส่วนมากจะตั้งอยู่ในแหล่งผลิตข้าวที่
สำคัญ หรือในแหล่งชุมนุมทางที่มีการขนส่งข้าว
เปลือก นอกจากจะดำเนินการด้านการแปรรูป
แล้ว มักจะมีการทำการเก็งกำไร โดยจะเก็บ
ข้าวในช่วงที่มีราคาต่ำคือ ช่วงเก็บเกี่ยว แล้ว
ค่อยทยอยขายเมื่อข้าวมีราคาสูงขึ้นเมื่อช่วงเก็บ
เกี่ยวผ่านพ้นไประยะหนึ่ง การกระจายข้าวสาร
ที่แปรรูปได้ โรงสีจะติดต่อกับหอยที่กรุงเทพฯ
เพื่อให้เป็นผู้ดำเนินการจัดจำหน่ายให้ แต่ก็มี
ส่วนหนึ่งที่โรงสีและผู้ส่งออกหรือกับผู้ค้าส่งใน
ประเทศจะมีการติดต่อกันเองโดยตรง มามะ
สิริ เชาวกุล¹³ พบว่ามีการขยายตัวของโรงสี
ขนาดใหญ่เพิ่มมากขึ้นในขณะที่การขยายตัว
ของโรงสีขนาดกลางลดลง สำหรับกำลังการ
ผลิตของโรงสีขนาดกลางและขนาดใหญ่โดย
รวมทั้งประเทศได้เพิ่มจาก 28 ล้านตันต่อปี
ในปี 2543 และเพิ่มเป็น 68 ล้านตันต่อปีใน
ปี 2551 หรือเพิ่มขึ้นถึงหนึ่งเท่าตัว

วางข้าวและไซโล

ผู้ประกอบการไซโลขนาดใหญ่ส่วน
มากจะเป็นผู้รับฝากข้าว มีจำนวนไม่น้อยที่มี
ธุรกิจโรงสีข้าวควบไปด้วย การขยายตัวของ
โครงการรับจำนำอย่างเช่นในปัจจุบันได้ทำให้
ธุรกิจไซโลรับฝากข้าวมีความรุ่งเรืองอย่าง
มาก เพราะในการแปรรูปข้าวเปลือกมา
เป็นข้าวสารของรัฐภายใต้โครงการรับจำนำ
ข้าวเปลือก จะต้องอาศัยไซโลในการจัดเก็บ

¹³ มามะสิริ เชาวกุล (2552) การทบทวนโครงสร้างตลาดข้าวของประเทศไทย รายงานวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศ

ผู้บริโภครข้าว

ทรัพย์สินของรัฐ ซึ่งประมาณว่ามีข้าวสารของ รัฐที่เก็บอยู่ในฉางข้าวและไซโลแหล่งต่างๆ ไม่น้อยกว่า 10 ล้านตันข้าวสาร นอกจากไซโลของเอกชนแล้ว หน่วยงานของรัฐ เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมสหกรณ์ องค์การ ตลาดเพื่อเกษตรกร และองค์การคลังสินค้า ก็มีฉางข้าวและไซโลภายใต้การดูแลจำนวนหนึ่งแต่ส่วนมากเป็นไซโลขนาดเล็ก มีขนาด จัดเก็บในแต่ละแห่งได้ไม่เกิน 500 ตัน¹⁴

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร (ธ.ก.ส.) ได้มีบทบาทเกี่ยวกับการกระจายข้าวเปลือกในสองมิติคือ มิติที่ 1 เป็นแหล่งที่ให้บริการรับจำนำข้าวเปลือกแบบ ยั่งยืนตามนโยบายของรัฐในมิติที่ 2 ธนาคาร ได้เป็นผู้อำนวยความสะดวกทางการตลาด เพื่อการซื้อขายข้าวเปลือกและสร้างกลไก อำนาจการต่อรองในการซื้อขายโดยได้จัดตั้ง โครงการตลาดกลางสินค้าเกษตรเพื่อให้บริการ

ทางการตลาดแก่สมาชิก (ปัจจุบันกิจการตลาด กลางของ ธ.ก.ส. ได้เลิกกิจการตลาดกลาง ไปเกือบหมดแล้ว) รวมถึงการมีบทบาทใน การสนับสนุนให้สหกรณ์การเกษตรที่ตั้งอยู่ ในท้องถิ่นได้เป็นผู้ดำเนินการเพื่อการตลาด กลางข้าวเปลือก ทั้งนี้ เพื่อให้การสนับสนุน ชาวนาที่เป็นสมาชิก ธ.ก.ส. ได้มีช่องทางการ ตลาดเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เป็นอยู่ อย่างไรก็ตาม บทบาทหลักของ ธ.ก.ส. นั้นจะเป็นผู้สนับสนุน การผลิตต้นน้ำของชาวนามากกว่าโดยให้การ สนับสนุนสินเชื่อในอัตราดอกเบี้ยที่เหมาะสม แก่ชาวนาเพื่อนำไปใช้จ่ายในการจัดหาปัจจัย การผลิต

ผู้ให้บริการขนส่งในพื้นที่

ผู้ประกอบการในกลุ่มนี้จะเป็นผู้ ให้บริการรถบรรทุกรับจ้างในการขนส่งข้าว เปลือกจากชาวนาหรือจากพ่อค้าท้องถิ่นไปยัง โรงสี หรือการขนส่งข้าวสารจากโรงสีไปยังผู้ ค้าส่งและผู้ค้าปลีกในเมือง รวมถึงผู้ส่งออก ผู้ ประกอบการขนส่งในพื้นที่ซึ่งอาจทำหน้าที่เป็น

นายหน้าให้กับโรงสีและผู้รับซื้อบางราย โดย การให้ข้อมูลด้านราคา และโดยการชักจูงให้ ไปขายยังแหล่งรับซื้อที่ผู้ให้บริการขนส่งได้รับ คำนายหน้า (ซึ่งเรียกกันว่าค่าเหี้ยมเบรก) ซึ่ง ผู้ให้บริการขนส่งจะได้รับทั้งค่าบริการรับจ้าง ขนส่งและค่าตอบแทนจากผู้รับซื้อ

ผู้กระจายสินค้าข้าวสาร

ในห่วงโซ่อุปทานข้าวข้าวสารจะมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นนายหน้าให้กับผู้ส่ง ออกหรือผู้ค้าส่งข้าวสารหรือในบางกรณีเป็น นายหน้าให้กับโรงสีในการจัดขายข้าวสารให้ กับโรงสีโดยได้ค่านายหน้า ในส่วนของผู้ค้าส่งก็ จะเป็นผู้เชื่อมโยงในการกระจายสินค้าจากโรง สีไปยังผู้ค้าปลีก ส่วนผู้ส่งออกจะเป็นผู้จัดการ ในเรื่องของการจำหน่ายไปยังต่างประเทศ โดยการรับซื้อข้าวจากโรงสี ซึ่งในบางรายจะ ผ่านหญิงที่เป็นนายหน้าส่วนผู้ค้าปลีกจะเป็นผู้ กระจายสินค้าข้าวสู่ผู้บริโภค ซึ่งอาจจะ เป็นร้านขายของชำในตลาดหรือในหมู่บ้าน หรือ จะเป็นกลุ่มร้านค้าสมัยใหม่ที่เรียกว่า โมเดิร์น เทเทรด (modern trade) ซึ่งส่วนมากจะเป็นการ ขายข้าวสารบรรจุถุงซึ่งจะมี ถุงละประมาณ 5 ก.ก. และถุงละประมาณ 1 ก.ก. ผู้ค้าปลีกจะ เป็นผู้จัดหาบรรจุภัณฑ์ที่เหมาะสม ในกรณีของ ข้าวสารบรรจุถุงก็จะมีตราเครื่องหมายการค้า ต่างๆพร้อมระบุประเภทของข้าวสารที่บรรจุ ภายใต้งู

ผู้บริโภค

ผู้บริโภค ถือว่าเป็นช่วงปลายน้ำของ อุปทานข้าวสารในที่นี้ ซึ่งคนไทยบริโภคข้าว เป็นอาหารหลักโดยเฉพาะข้าวเจ้า ส่วนในภาค อีสานและภาคเหนือเน้นนิยมบริโภคข้าวเหนียว นอกเหนือจากการขายข้าวในประเทศแล้ว ข้าวส่วนที่เหลือก็จะถูกส่งออกขายในตลาด ต่างประเทศ ตลาดข้าวต่างประเทศของไทย 5 อันดับแรกในปี 2554 นั้นได้แก่ ประเทศไนจีเรีย

¹⁴ สมพร อิศวิลานนท์ (2553) อ้างแล้ว

อินโดนีเซีย อีรัก โอเวอร์โคสต์ และแอฟริกาใต้ ซึ่งตลาดข้าวนอกเอเชียของไทยในปี 2554 ได้แก่ ข้าวหอมมะลิ และข้าวหนึ่ง¹⁵ ในปัจจุบัน มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวที่หลากหลาย เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค อีกทั้งจากกระแสการบริโภคเพื่อรักษาสุขภาพนั้น ทำให้ผู้บริโภคส่วนหนึ่งหันมาบริโภคพันธุ์ข้าวที่ผลการวิจัยบ่งชี้ว่าช่วยรักษาสุขภาพได้เมื่อรับประทานอย่างสม่ำเสมอ

วิธีการสร้างสรรคคุณค่าในโซ่อุปทานร่วมกับพันธมิตรทางธุรกิจ

จากความเชื่อมโยงของโซ่อุปทานในสินค้าข้าวซึ่งเป็นการเชื่อมโยงกันอย่างหลวมดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น เนื่องจากสินค้าข้าวมีการผลิตในลักษณะของการกระจายกระจายและเป็นการผลิตจำนวนมาก หากกล่าวเฉพาะในส่วนของชาวนานั้น การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชาวนาไทยจะต้องเริ่มจากตัวเอง ซึ่งควรตระหนักถึงคุณค่าและวิถีชีวิตการปลูกข้าวที่

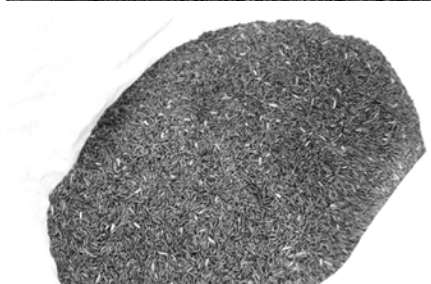
ยั่งยืน มีความต้องการจะยืนหยัดได้ด้วยตนเอง จากแรงกดดันจากปัญหาความยากจน การมีต้นทุนการผลิตสูง การมีผลผลิตต่ำ และต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติและผลกระทบของโรคแมลงนั้น สามารถแก้ไขจากสภาพถดถอยให้เป็นสภาพเสริมสร้างประสิทธิภาพและลดความเสี่ยงได้ หากชาวนาปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตโดยใช้เศรษฐกิจพอเพียง¹⁶ การใช้เกษตรผสมผสานเพื่อลดความเสี่ยง การอนุรักษ์และช่วยกันพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเพื่อให้เหมาะสมตามสภาพภูมิประเทศ การพึ่งพาภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อลดการจัดซื้อจากตลาดตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ สารเคมีทางการเกษตรทั้งปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช การเรียนรู้ในด้านการจัดการศัตรูพืชผสมผสาน (Integrated Pest Management; IPM)¹⁷ การปฏิบัติการเกษตรที่ดีและเหมาะสม¹⁸ (Good Agriculture Practice; GAP) ในการปลูกข้าว ตลอดจนการเอาใจใส่ในทุกๆ ขั้นตอนของการปลูกข้าว เพื่อตัดขั้นตอนการสูญเสียในทุกจุดตั้งแต่การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การรักษาคุณภาพหลังเก็บเกี่ยว การขนส่งในไร่นา การขนส่งไปยังตลาด การเก็บรักษาเพื่อรอเวลาขายในช่วงเวลาและราคาที่เหมาะสม การลดช่องว่างในโซ่อุปทานต้นน้ำดังกล่าวจะเป็นการนำมาซึ่งความเข้มแข็งและความยั่งยืน

¹⁵ ฐานข้อมูลสภาพการค้าแห่งประเทศไทย 2555

¹⁶ หลักแนวคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบุคคลทุกระดับในยุคสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เป็นปรัชญาที่ยึดหลักแนวปฏิบัติในการดำเนินของทางสายกลาง โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้แก่ผู้ปฏิบัติให้มีความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะต้องอาศัยความรู้ความรอบคอบ และคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจ และการปฏิบัติ กล่าวคือการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้จะก่อให้เกิดความสมดุลในการดำเนินชีวิตประจำวันในสังคม พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านจากหลักแนวคิดซึ่งประกอบด้วย “ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ซึ่งตั้งอยู่บนเงื่อนไขความรู้ และเงื่อนไขคุณธรรม” (ที่มา: มูลนิธิชัยพัฒนา <http://www.chaipat.or.th/chaipat/content/porpeing/porpeing.html>)

¹⁷ การจัดการศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสาน (IPM) คือ การจัดการและเลือกสรรวิธีการมาใช้ร่วมกันให้เกิดประสิทธิภาพในการควบคุมศัตรูพืช และได้รับผลตอบแทนสูงสุดทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อม ผลสำเร็จในระยะยาวอันเกิดจากการป้องกันกำจัดศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสานขึ้นอยู่กับความเข้าใจของเกษตรกรในเรื่องการเลือกใช้สารป้องกันกำจัดศัตรูพืช ศัตรูธรรมชาติ ตลอดจนการควบคุมศัตรูพืชโดยชีววิธี โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อทางเศรษฐกิจจะดำเนินการควบคุมศัตรูพืชต่อเมื่อพิจารณาแล้วว่าคุ้มกับผลตอบแทนที่ได้รับ เพื่อหลีกเลี่ยงการต้านทานสารเคมีของศัตรูพืช เพื่อรักษาสภาพแวดล้อม และเพื่อสุขอนามัยของผู้ผลิตและผู้บริโภค เป็นวิธีการจัดการศัตรูพืชที่มุ่งหวังจะใช้ประโยชน์สูงสุดจากการควบคุมศัตรูพืชโดยชีววิธี โดยใช้ร่วมกับวิธีการอื่นๆ ที่ไม่ไปทำลายศัตรูธรรมชาติ การใช้สารเคมีควรใช้เมื่อมีการสำรวจสถานการณ์ศัตรูพืช และศัตรูธรรมชาติเสียก่อน ไม่ควรพ่นตามตาราง เลือกใช้สารเคมีเจาะจงทำลายศัตรูพืช (ในกรณีที่มีให้เลือก) หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีที่มีฤทธิ์ฆ่าอย่างกว้างขวาง (ที่มา: <http://agrimedia.agritech.doae.go.th/book/book-others/OU%20063.pdf>)

¹⁸ การปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (GAP) คือการปฏิบัติในกระบวนการผลิตทางการเกษตรตามระบบการจัดการคุณภาพ เพื่อให้ผลผลิตไม่มีสารปนเปื้อนของสารเคมี จุลินทรีย์ที่ก่อโรค ศัตรูพืชและสิ่งเจือปนทางกายภาพ มีคุณภาพตรงตามมาตรฐานที่กำหนด ปลอดภัยต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นแนวทางที่ใช้ส่งเสริมให้เกษตรกรมีการพัฒนาการผลิตสินค้าเกษตรให้ปลอดภัยและมีคุณภาพตามมาตรฐานเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคทั้งภายในและต่างประเทศ (ที่มา: www.aqrqua.doae.go.th)

ของอาชีพชาวนา เมื่อประกอบอาชีพดังกล่าวแล้วจะมีเหลือกินเหลือใช้ไม่เข้าสู่ภาวะยากจน นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมกันพัฒนาศักยภาพของชาวนาระหว่างกันและระหว่างเครือข่ายเพื่อเสริมสร้างทุนทางสังคมของเครือข่าย ชุมชนและหมู่บ้าน เช่น เครือข่ายเพื่อการพัฒนาพันธุ์ข้าว การรวมกลุ่มเพื่อยกระดับการจัดการและสร้างเสริมประสิทธิภาพการผลิตในไร่นา การรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการตลาด ตลอดจนการร่วมแรงร่วมใจในการเสริมสร้างกลไกสหกรณ์การเกษตรของชุมชนให้เป็นฐานในด้านของการจัดการในโซ่อุปทานต้นน้ำของชาวนาในชุมชน ทั้งในรูปของการเก็บรักษาการเป็นแหล่งสนับสนุนกลไกอำนาจการต่อรองกับผู้ประกอบการกลางน้ำ การเป็นแหล่งขอรับการสนับสนุนด้านความรู้เชิงวิชาการ การเป็นแหล่งพึ่งพิงด้านเงินทุนในการจัดหาปัจจัยการผลิตของชาวนา เป็นต้น การเสริมสร้างพลังดังกล่าวจะนำไปสู่การไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ การผลิตที่มีประสิทธิภาพ และ

สามารถอุดช่องโหว่ของความไม่เป็นธรรมในขั้นตอนการตลาด

การเสริมสร้างพันธมิตรทางธุรกิจกับผู้ประกอบการกลางน้ำเพื่อให้เกิดความสะดวกในการเคลื่อนย้ายสินค้าจากต้นน้ำสู่ผู้บริโภค ตลอดจนการสร้างคุณค่าให้เกิดขึ้นในช่วงของโซ่อุปทานจากต้นน้ำ กลางน้ำ สู่ปลายน้ำ เช่น การรวมตัวกับภาคีกับองค์กรด้านการแปรรูปสินค้าข้าว ด้านการขนส่ง ตลอดจนด้านการจำหน่าย เพื่อให้เกิดกลไกในการวางแผนร่วมกันจากต้นน้ำสู่ปลายน้ำ จำนำมาซึ่งการผลิตและการค้าที่เป็นธรรม

การสรรค์สร้างโซ่อุปทานในอาชีพด้วยตนเองเพื่อชีวิตที่ดี

การปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตสูงนั้นนอกจากจะต้องดูแลเอาใจใส่และจัดการในแปลงนาที่ดีมีประสิทธิภาพแล้วนั้น การทำบัญชีครัวเรือนเพื่อให้รู้ตัวตนของตนเองก็มีบทบาทสำคัญและมีส่วนช่วยให้เกษตรกรสามารถจัดการและวางแผนการใช้จ่ายใน

ครอบครัว และลดต้นทุนการผลิตข้าวลงได้ เนื่องจากในปัจจุบันการปรับตัวของราคาปัจจัยการผลิตทั้งค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว ค่าเช่าที่ดิน ค่ารถเก็บเกี่ยว เพิ่มสูงขึ้นเป็นอย่างมาก ซึ่งมีผลต่อการปรับเปลี่ยนของต้นทุนการผลิตข้าว ทำให้ชาวนามีกำไรจากการผลิตลดลงแม้จะเพิ่มราคาให้สูงขึ้นก็ตาม แต่ถ้าหากชาวนามีกระบวนการจัดการในขั้นตอนการผลิตและการจำหน่ายที่ดีก็จะเป็นกลไกการสนับสนุนให้ชาวนาเหล่านั้นมีต้นทุนการผลิตต่ำ มีกำไรที่มากขึ้นกลับมาสู่ครัวเรือน และขณะเดียวกันจะช่วยให้สามารถแข่งขันได้ในเวทีการค้าโลก หากรัฐจะเร่งสนับสนุนงานวิจัยเพื่อการเสริมสร้างเทคโนโลยีใหม่ในด้านการผลิตและการพัฒนาคุณภาพการผลิตในขั้นตอนต่างๆ ให้เกิดการประหยัดต้นทุนและเพิ่มคุณค่าด้านคุณภาพให้ดียิ่งขึ้น

การรวมกลุ่มชาวนาเพื่อการผลิตข้าวในลักษณะจำเพาะในกระบวนการผลิตเพื่อยกระดับด้านคุณค่าของตัวสินค้าข้าว เช่น การผลิตแบบอินทรีย์ การผลิตข้าวคุณธรรมที่ผู้ปลูกมีกระบวนการผลิตแบบอินทรีย์และยังเพิ่มมิติด้านการเคร่งครัดถือศีลห้าของชาวนาในกลุ่มการปลูกข้าวที่มีเครื่องบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (ข้าวจีไอ)¹⁹ เช่น กรณีของข้าวสังข์หยด จังหวัดพัทลุง ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นต้น ซึ่งรูปแบบการผลิตดังกล่าวจัดเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่เป็นการจัดการโซ่อุปทานต้นน้ำ เพราะนอกจากจะช่วยลดต้นทุนการผลิตตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมเมล็ดพันธุ์ การเพาะปลูก การดูแลรักษาการเก็บเกี่ยวแล้ว สินค้านี้ยังมีความปลอดภัยให้กับผู้บริโภค เพราะการผลิตในรูปแบบดังกล่าวไม่มีขั้นตอนใดที่ใช้สารเคมี แต่ใช้สภาวะธรรมชาติและปุ๋ยอินทรีย์เข้ามาทดแทน ซึ่งในช่วงแรกนั้นผลผลิตข้าวอาจจะไม่ได้สูงมากนัก แต่เมื่อ

¹⁹ ข้าวจีไอ คือข้าวที่ได้รับการจดทะเบียนเป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographic Indicators: GI) ทั้งนี้สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดการเพิ่มมูลค่าของสินค้าโดยการผลิตที่มีเอกลักษณ์มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ผลิต สามารถบ่งชี้ได้ว่าเป็นสินค้าที่เกิดขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่ง มีลักษณะจำเพาะที่เป็นความพิเศษในตัวสินค้าและมีความเกี่ยวข้องกับกับผู้ผลิตสินค้านั้น (<http://www.google.co.th>)

เมืองและในชนบท อีกทั้งยังดำรงไว้เพื่อ
การเป็นแหล่งกักเก็บความยืดหยุ่นให้กับ
สังคมในมิติด้านการจ้างงาน เป็นต้น

บทส่งท้าย

การจัดการโซ่อุปทานข้าวในรูปแบบ
ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมตั้งที่กล่าวถึงนี้ เป็น
ชีวิตที่เลือกได้บนเส้นทางโซ่อุปทาน รูปแบบ
การผลิตดังกล่าวนอกจากจะสร้างความเข้ม
แข็งในด้านตัวสินค้าข้าวที่มีลักษณะจำเพาะ
และเป็นการสร้างสรรค์การผลิตในเชิงคุณค่า
แล้ว รูปแบบการผลิตดังกล่าวยังนำไปสู่
การพึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง มีความยั่งยืน
ในอาชีพ และมีเกียรติตามมาพร้อมกับการมี
คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น นอกจากนี้การสร้างสรรค์
วิถีชีวิตชาวนาภายใต้โซ่อุปทานดังกล่าวจะ
สำเร็จได้ ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่น
มีความขยันหมั่นเพียร ใฝ่เรียนรู้แล้ว เข้าใจ
ถึงหลักการออมและการลงทุน การละเลิก
อบายมุขทั้งปวง รวมถึงการก้าวให้พ้นกับข้อ
จำกัดของกลไกตลาดและการเข้าใจในบริบท
ของการตลาด จึงจะทำให้การทำงานเป็นอาชีพ
และเป็นวิถีชีวิตที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

มีการใช้สารอินทรีย์ปรับปรุงคุณภาพดินไปใน
ระยะหนึ่งแล้วนั้น โครงสร้างและธาตุอาหาร
ในดินก็จะดีขึ้นตามมา ส่งผลให้ลดต้นทุน
การใช้ปุ๋ยเคมีเป็นจำนวนมากและชาวนา
จะได้กำไรเพิ่มมากขึ้น นับเป็นกระบวนการ
ผลิตที่ปลอดภัยอย่างแท้จริง นอกจากนี้จะใช้
เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนแล้ว เป็นการสร้าง
ตลาดจำเพาะ (niche market) สำหรับกลุ่ม
ผู้บริโภคที่ต้องการสินค้าที่ปลอดภัยเป็นมิตร

กับสิ่งแวดล้อม อีกทั้งยังเป็นการเปิดพื้นที่ของ
การสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตในชนบท
และผู้บริโภคในเมือง ในเรื่องของ การเกื้อกูลกัน
โดยผู้บริโภคได้คุณค่าและความปลอดภัยในตัว
สินค้าอาหาร และคุณค่าด้านสิ่งแวดล้อมของ
การมีพื้นที่สีเขียว ทั้งเพื่อการพักผ่อนและการ
ชื่นชม ในขณะที่ผู้ผลิตหรือชาวนาเป็นผู้ดูแล
ธรรมชาติและความเป็นสีเขียวของธรรมชาติ
เป็นผู้จรรโลงไว้ซึ่งแหล่งอาหารของผู้คนทั้งใน